

15. Az áldozat szimbolizmusa

Az áldozat szimbolizmusa voltaképpen a ciklikusság képzetkörébe integrálódik, ugyanis az áldozati aktusok rendszerint ritmikusan megismétlődnek, és alapvető céljuk ugyancsak az idő uralása és megújítása. Az áldozati cselekmények gyakran ünnep jellegű közösségi szertartások.

1. Az áldozat etimológiája

Az áldozati cselekmények alapvető szimbolikus tartalmát illetően az 'áldozat' jelentésű szavak etimológiája is beszédes. A latin „sacrificium” szó a „sacer” ('szent') és a „facere” ('tenni') szavak összetétele. A 'szent aktust végrehajtani' jelentésű az áldozati aktusok szent mivoltára helyezi a hangsúlyt. Marcel Mauss és Henri Hubert az áldozatról szóló könyvükben a fenti etimológia kapcsán azt emelik ki, hogy az áldozati cselekmények mindenekelőtt **megszentelik** a feláldozott dolgot. A feláldozott dolog, az áldozat tárgya (pl. ember, állat, tárgy, élelem stb.) nem marad azonos profán önmagával: kilép a bűnös, profán állapotából, megdicsőül. Például a házepítéskor alkalmazott építőáldozatok¹ a házak szellemeivé lesznek, ami már egy teljesen más, vallásos jellegű létminőséget jelent.² Egy másik 19. századi etnológus, Smith Robertson szerint egy áldozat csak akkor valósul meg, ha az áldozat az istenséggel azonosítja önmagát.³

A szláv „zsértva”, valamint a belőle származó román „jertfă” szó is, az áldozati cselekményeknek egy másik vonatkozását emeli ki: az áldozat mindenekelőtt **lemondás** valamiről, az istenségnek felajánlott ajándék. Az áldozat felajánlása mindig megsemmisítéssel történik. Ugyanez a jelentéselem, a 'lemondás' hangsúlyozódik a magyar „áldozat” szóban is. „A Jóisten *áldozott*, adott esőt” – mondta egy moldvai asszony, így fejezve ki azt, hogy az istenség a hosszú szárazság után lemondott valamiről, ami az övé volt, és az embereknek ajándékozta az értékes esőt. E. B. Tylor megkülönböztet ajándék jellegű (1), tisztelet jellegű (2) és aszkézis jellegű (3) áldozati rítusokat⁴, de mindhárom általa elkülönített áldozati forma tartalmazza azt az eszmét, hogy az áldozat lemondást követel.

2. Az áldozat célja és tartalma

Az istennek bemutatott áldozatok szimbolikus jelentésének kérdése már a 19. századtól élénken foglalkoztatta az etnológusokat, E. B. Tylor (1871), W. Robertson Smith (1899), J. G. Frazer (1890) foglalkoztak a kérdéssel. Marcel Mauss és Henri Hubert az áldozatról szóló polemikus „esszéjükben”⁵ 1899-ben azt írják, hogy az emberi teremtmény egy dühös hatalom kezében van, aki csak az áldozat révén **engesztelhető ki**. A rettenetes égi istenek előtt már a születésünk is bűn, valakinek fizetnie kell érte: a büntelen, a tiszta fizet a bűnösért, az állat fizet az emberért, az egyén az egész közösségért, és így tovább. A bűnök átválthatók, így az istenség fia feláldozhatja magát az emberiség bűneiért, a gyógyítóra ráragadhat a betegség stb. Ez a vallásos felfogás, ami egy félelmetes transzcendens hatalomról szól, megfelleltethető Rudolf Otto *A szent* című, 1917-ben megjelent nevezetes könyvének Szent

¹ Az építőáldozatokról: Eliade M. 1943.; Beck Z. 1981.; Dobos I. 1981.

² Mauss–Hubert 1997. 49–56.

³ W. Robertson Smith: *Lectures on the Religion of the Semites*. 1899.

⁴ E. B. Tylor: *Religion in Primitive Culture*. 1871.

⁵ Marcel Mauss–Henri Hubert: *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice*. 1899. – Román fordítása az átdolgozott 1929-es kiadás alapján: Mauss–Hubert 1997.

értelmezésével, hiszen a német teológus ugyancsak arról ír, hogy a Szent vallásos élményének kiindulópontja a „mysterium tremendum”, azaz a „rettentő titok érzete, ami akkor fogja el az embert, amikor az emberi ésszel felfoghatatlan erejű isteni hatalommal (majestas) szembesül”.⁶

Mircea Eliade felfogása az építőáldozatok lényegéről ugyancsak egybevág a M. Mauss–H. Hubert szerzőpáros áldozat-értelmezésével. A falba épített feleség története (a román folklórban: Manole mester balladája) kapcsán⁷, az emberáldozatokról szólva, M. Eliade megállapítja, hogy minden újonnan létrehozott dolog a halál maszkja, és egy lelket követel, hogy szelíddé váljon, hogy ne legyen támadó jellegű. Mindenekelőtt embert lehet feláldozni, ha lehetséges, ártatlan embert. Élet ugyanis csak egy másik feláldozott életből születhet: **az erőszakos halál és a kifolyt vér teremte erejű**, mert a feláldozott élet túllépi az egyént, és a létezés egy magasabb, kozmikus szintjén válik közösségi értéké.⁸ Ez a kozmogóniai elképzelés nyilvánul meg a kozmoszteremtésnek azokban a mítoszaiban is, amelyekben emberi/isteni alakokból vagy ezek testrészeiből való teremtésről van szó. (A mítoszokban mondai és mesei motívumok sokasága tanúskodik arról, hogy a levágott testrészekből, a hős kifolyt véréből stb. növények sarjadnak.)

Mircea Eliade mítoszelméletében az áldozati gesztus minden valódi teremtetési aktus szükséges feltétele, hiszen csak az istenség alkothat szabadon, a szubsztanciális anyagok fogyasztása, csökkenése nélkül. Az ember, mivel teremtetett lény, nem lehet hasonlatos az istenséghez, ezért az ember jelentős alkotásokat csak fájdalom, szenvedés és áldozat révén hozhat létre. Ahhoz, hogy egy teremtetett lény valóban megszülessen, életet, lelket kell adni neki, ami csak egy másik élő élet, lélek feláldozása révén lehetséges.⁹

A „valamit valamiért” elve más vonatkozásban kerül központi helyre Gilbert Durand áldozat-értelmezésében. A francia kutató szerint az istenségnek bemutatott áldozatoknak alapvetően **kereskedelmi jellegük** van, általuk vagy egy régebbi számla kiegyenlítése történik meg az istenség felé, vagy pedig előre történő fizetésről van szó. Például Iphigeneia feláldozása egyfelől jóvátétel (apja, Agamemnón kiengeszteli vele a megsértett Artemiszt), másfelől előre való fizetés is a Trója ellen meginduló háború sikeréért. Az áldozati aktusok által tehát engedelkenyvé lehet tenni a félelmetes Istent, le lehet győzni a romboló, halált hozó időt, vagyis házasítani lehet, engedelkenyvé lehet tenni Kronoszt.¹⁰ Az időszakos ismétlés az idő legyőzésének jele. Az áldozat lényege, hogy szakrális ereje révén **megvalósítható az idő feletti uralom**, legalábbis egy ideig. Aki áldozatot hoz, vagy akit feláldoznak, uralkodóvá lesz. Ezért van az, hogy az elfogadott áldozati halál előkészíti vagy hírül adja a zsarnok halálát. Ez a halál lesz tehát a halál halála, hiszen a zsarnok maga a halál.¹¹ Ez a logika voltaképpen minden áldozati cselekményre érvényes: az önként és jó szívvvel hozott áldozat által az ember és a közösség hatalomra tesz szert. Iphigeneia, akit azzal az ürüggyel hívnak az auliszi kikötőbe, hogy férjhez adják Akhilleuszhoz, önként vállalja az életáldozatot népe érdekében. A „feláldozza magát” kifejezés mögött az a hit van, hogy az önként vállalt áldozat, az elfogadott áldozati halál a Rossz eltűnését, a jó bekövetkezését eredményezi. Ezt a jelképiséget jól kifejezi a szucsávi Sfântu Dumitru 16. századi ortodox templom egyik ritka ikonográfiai ábrázolása, amelyen a létrán keresztfára fellépdelő Krisztus alakja látható.

⁶ Otto R. 1992. 22–43.

⁷ Eliade M. 1943.

⁸ Uő 1998. 271.

⁹ Uo. 25.

¹⁰ Durand G. 1977. 386–387.

¹¹ Uo. 386.

Mivel az istenségnek csak a jó szívvel adott áldozat kedves, az áldozati rítusoknak *bőkezűeknek*, orgiasztikus jellegűeknek kell lenniük, mert a jövő az áldozattól függ. A középkorias vallásos mentalitást őrző moldvai csángó falvakban ezért olyan pazarlóak és bőkezűek az áldozati jellegű lakomák (halotti torok, halotti megemlékezések, búcsús ebédek stb.). Mircea Eliade szerint az orgiasztikus áldozati és beavatási rítusokban visszatérés történik az alaktalanhoz, a káoszhoz, amelyből aztán újjászületve, regenerálódva kell kikerülni. Az orgiában elvesznek a formák (például a társadalmi normák, a személyiségvonalak stb.), újjáteremtődik az első, kaotikus állapot. M. Eliade egy – szimbolikus értelemben találó – analógiával a társadalmi normák felfüggesztését majd újra megtalálását a földben szétoszló, formáját elvesztő maghoz hasonlítja, amelyből aztán egy új növény, új élet születik.¹² Hivatását, célját tekintve voltaképpen minden **ünnepe orgiasztikus** jellegű¹³ (pl. evés-ivás, munkátlanság, karneváli jelleg stb.), következésképpen **áldozati** elemeket (javak fogyasztása, az idő feláldozása stb.) is tartalmaz. Az ünnepek elvetik a fennálló rendet, normákat, de ilyenkor vidám fogadalom is történik az újra megszülető rendet illetően.¹⁴

Amint látjuk, az áldozat révén az ember jogokat szerez a jövőt illetően, olyan erőre tesz szert, amivel a sorsot kényszerítheti, és így a világegyetem az ember akarata szerint alakíthatóvá válik. Az áldozat filozófiája nem más, mint az idő feletti uralom filozófiája és a történelem megtisztítása.¹⁵ Ezért a mitikus tudatban az **áldozat és jóslás összekapcsolódik**, a jövő megtudakolása lehetetlen áldozati cselekmények nélkül.

Az önkéntesség és bőkezűség mellett az áldozati cselekmények istenség általi elfogadásának másik feltétele **a tisztaság és büntelenség**. A bűnös ember áldozatát nem fogadja szívesen az Isten. Másfelől az ártatlan tiszta ember áldozatának mágikus kényszerítő ereje van, ezért különösen hatékony **a gyermek** áldozata. Erre a képzetre már E. B. Taylor is felfigyelt: a gyermekek lelkei tiszták, ezért áldozatuk erősebb, hatékonyabb. A gyermekek imáját a népi vallásos tudat hathatósabbnak tartja, mint a felnőttekét. A moldvai csángók, amikor szárazság idején „búcsút visznek”, azaz processzióval kivonulnak a határbeli keresztekhez, vagy – más falvakban, például Pusztinában, Diószénben stb. – a kálvárián álló stációs kereszteknel közös keresztutat végeznek, a gyermekeket, csecsemőket is viszik magukkal, mert a szükséghelyzetben (aszály) az ők áldozatukat és imájukat hathatósabbnak tartják, mint a felnőttekét. Előbb, a vér szimbolizmusának kapcsán, esett már szó arról, hogy a gyermekek vére meggyógyíthatja az uralkodót. Ennek a szimbolizmusnak M. Mauss és H. Hubert szerint kettős magyarázata van: egyfelől megvalósul a friss vér mágikus transzfúziója, másfelől az öreg király teljes énjé szimbolikusan kivetítődik a szent kezdet idejébe.¹⁶ A gyermek áldozati szerepéről szólva M. Eliade megállapítja, hogy a gyermek mindig a kezdet, az új dolog, a rendkívüli események, a tartósság jelképe, és egyszersmind a jövő, az örökkévalóság ígérete.¹⁷

¹² Eliade M. 2005. 362–365.

¹³ Uo. 365.

¹⁴ Durand G. 1977. 387.

¹⁵ Uo. 386–387.

¹⁶ Mauss M.–Hubert H. 1997. 26.

¹⁷ Eliade M. 1991. 420.

3. Az áldozatok típusai

Az istengyermek életáldozata

Az áldozati cselekményeknek általános érvényű törvényszerűsége, hogy minél értékesebb az istenségnek felajánlott áldozat, annál nagyobb a cserében kapott spirituális energia.¹⁸ Az áldozat értéke és a cserében kapott isteni jutalom nagysága közötti arányos megfelelés elve alapján érthető, hogy **a bűnös emberiség teljes megváltása**, büntelenné válása csak a legtökéletesebb áldozat, a minden bűntől mentes istengyermek önkéntes életáldozata révén érhető el. Ez a legértékesebb áldozat, ami csak elképzelhető, értékesebb még az istenkirály életének feláldozásánál is. Az istengyermek feláldozása tehát kozmikus jelentőségű.

Keresztény értelmezés szerint, mivel az ember tökéletlen természeténél fogva soha nem hozhat ilyen isteni áldozatot, a legautentikusabb áldozat, amit egyáltalán bemutathat, az istengyermek (Krisztus) életáldozatára való periodikus emlékezés. Ez az emlékezés az eukarisztiában valósul meg újra és újra, ami a minden istentisztelet központi magját képezi. A katolikus egyház a szentmise lényegét így határozza meg: „A szentmise: *áldozat*, amely a keresztségáldozatot jeleníti meg köztünk; *emlékünneplés*, amelyben Jézus halálára és feltámadására emlékezünk; *szent lakoma*, amelyben az Úr testének és vérének vétele által részesülünk a megváltás javaiban.”¹⁹ A keresztény teológia az emlékezés útján történő áldozati formákat (repraesentatio) és ezek felajánlását (oblatio) elkülöníti a tulajdonképpeni áldozattól (sacrificium), ami Jézus kereszthalála által csak egyetlen alkalommal történt meg.²⁰ A kereszténység a krisztusi keresztségáldozat megjelenítését és felajánlását tekinti a legautentikusabb áldozatnak, ami csak akkor nyeri el tényleges értékét, ha a lelki azonosulás belső szándékából fakad.

Az istenkirály feláldozása

J. G. Frazer *Az Aranyág* című monumentális sorozatában²¹ tárgyalta az istenkirály, valamint a királygyermek megölésének áldozati rítusait a világ különböző népeinél,²² de munkájából a rendelkezésre álló adatok gyér és bizonytalan volta miatt kimaradt az urál-altaji népek körében szokásos rituális királyölések bemutatása. Ezt a hiányt pótolja Róheim Gézának *A kazár nagyfejedelem és a turulmonda* című, először 1917-ben közreadott nagy tanulmánya, amelyben bemutatja a kettős királyság intézményét a kazár birodalom népeinél, megállapítva, hogy a hadjáratokat vezető és kormányzó király mellett létezett egy szakrális, mágikus funkcióval rendelkező királyi méltóság is, akit bizonyos helyzeteken rituálisan meggyilkoltak. A korabeli külföldi írott források és a későbbi középkori magyar krónikák alapján következtetni lehet arra, hogy a honfoglalás előtt a magyarság körében is – akárcsak a sztyeppe többi népeinél – szokás volt a szakrális fejedelem feláldozása.²³ A turulmonda szövegváltozatai, amelyek Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkájában (1200 körül), valamint a *Budai Krónikában* és a *Képes Krónikában* (14. század) maradtak fenn, sejtetni engedik, hogy Álmost, a csodálatos körülmények között született és isteni karizmával rendelkező, különleges feladat teljesítésével megbízott szakrális főfejedelmet, a

¹⁸ Chevalier J.–Gheerbrant A. 1995. III. 183.

¹⁹ Várnagy A. 1993. 228.

²⁰ Várnagy A. 1993. 229.

²¹ Az először 1890-ben kiadott könyv (*The Golden Bough*) harmadik, átdolgozott változata 1911–1915 között tizenkét kötetben jelent meg. Magyarul egy kivonatos változat olvasható (Frazer J. G. 1965/1995.)

²² Frazer J. G. 1995. 155–173, 180–183.

²³ Róheim G. 1917.

honfoglalás küszöbén valahol Erdélyben megölték, mert „nem mehetett be Pannóniába”.

A félig isten–félig ember istenkirály hatalma mindenekelőtt szakrális-mágikus természetű volt, a szakrális fejedelem szoros kapcsolatot tartott az égiekkel, és őt magát sem tekintették egészen földi halandónak. Az istenkirály megölésének szimbolikus jelentése sokrétű, de a rituális királygyilkosság jelképiségében minden esetben alapvető az áldozati jelleg. A mágikus indítékú királyölésekre akkor kerülhetett sor, ha idejük letelt (pl. kiválasztásakor megtudták tőlük, hogy meddig akarnak uralkodni), vagy ha természeti katasztrófa (éhínség, szárazság, járványos betegség stb.), háborús veszteség érte a népet, hiszen mindez annak jele volt, hogy nincs már meg az uralkodó mágikus ereje. Az istenkirály megölését a fenti esetekben is **a népért bemutatott, egyetemes jellegű áldozat**ként fogták fel, és egyszersmind ő volt az a legmagasabb értelemben felfogott **bűnbak** is, akire ráruházódnak a nép összes bűnei (vö. Krisztus). Mindezek fölött hittek abban is, hogy a feláldozott istenkirály varázsereje újjászülethet utódaiban, márpedig – amint erről Mircea Eliade életáldozat-értelmezése kapcsán előbb már szó volt – a lélek átruházása csak véres áldozat révén lehetséges.

Dümmerth Dezső az *Álmos, az áldozat* című könyvében így foglalja össze a honfoglalás küszöbén megölt magyar szakrális fejedelem életáldozatának szimbolikus értelmét: „A szakrális király a legmagasabb értelemben felfogott bűnbak. Egy olyan kiválasztott személy, akire ráruházhatók az összes bűnök, nemcsak a maga, de a mások, az alattvalók vétkei is. [...] A szakrális fejedelem ezzel betöltötte karizmáját népe életében: miután megszervezte és új hazába vezette a magyarságot, áldozattá kellett válnia. Az ősi hit úgy gondolta, hogy az istenséghez visszatérő varázsereje az ég kozmikus gyújtópontjában megsokszorozódva, mint igazi égi apának oltalma, most már korlátok nélkül árad ki szüntelenül a századok folyamán utódaira és az általa megszervezett egész népre.”²⁴

Emberáldozatok

A rituális emberáldozatoknak minden kultúrában, ahol erre sor kerül, metafizikai alapjuk van. A jelentések, amint előbb láttuk, összetettek, de az áldozati cselekmények mindig a közösség boldogulását szolgálják.²⁵ G. Durand az emberáldozatok általános funkciójaként **a kozmikus időbe való integrálódást** nevezi meg: az ember általuk részt vesz a kozmikus teremtés és rombolás ciklusaiban.²⁶ Ezek az áldozatok alapvetően nem tisztító jellegűek.

Az emberáldozatok mindenekelőtt az agrárcivilizációkra jellemzőek, és rendszerint összefüggnek **a föld termékenységének** mágikus úton való serkentésével. Az etnológiai irodalomban az egyik legismertebb emberáldozat a kukoricatermesztéssel kapcsolatos mexikói azték rítus, amelynek során a kukorica fejlődési szakaszainak megfelelően lányokat, illetve nőket áldoztak fel a kukorica istennőinek. A rítus – aminek befejező szakaszáról a lenyúzott bőr szimbolizmusa kapcsán előbb már szó volt – komplex szintézise a holdmitológiának, az agrárszertartásoknak és a beavatásnak.²⁷ Több kultúrában – például az észak-amerikai indiánoknál, afrikai törzseknél stb. – szokásban volt a megölt áldozat darabokra vágott testének szántóföldbe való eltemetése, aminek célja mindig a föld megtermékenyítése. Udvarhelyszékről származó 19. századi adatok szerint aratás végén kakast kötöttek

²⁴ Dümmerth D. 1986. 126–127.

²⁵ Lásd például: Bodrogi T. 1961.

²⁶ Durand G. 1977. 384.

²⁷ Frazer J. G. 1995. 376–379.; Eliade M. 2005. 350–351.; Durand G. 1977. 383.

bele az utolsó kérébe, majd egy nyárssal megölték, lefejezték, bőrét lenyúzták, kitépett tollait gabonamagvakkal összekeverték, és a szántóföldeken szétszórta.²⁸

A Földközi-tenger partvidékén és szigetein – pl. a krétaiaknál, szabinoknál, Szardíniában stb. – megfojtották és vízbe fullasztották az áldozatot. A régi germánoknál az iszapban való elsüllyesztés és élve eltemetés volt szokásban.²⁹ Az ószövetségi Bibliában is találunk utalásokat az emberáldozat rítusaira: „*Fiaid közül az elsőszülöttet add nekem. Így kell tenned szarvasmarháddal és juhoddal is. De az elsőszülött hét napig maradjon anyjánál, s csak a nyolcadik napon ajánld fel nekem.*”³⁰ Johan Goudsblom a *Tűz és civilizáció* című könyvében mégis úgy véli, hogy a zsidóknál az áldozatnak ez a formája nem lehetett általános,³¹ mert Mózes ötödik könyvének egyik helye szerint csak a Kánaán földjén talált öslakosság gyakorolta az emberáldozatot: „*Ne tégy így az Úrral, a te Isteneddel, mert azok minden undokságot elkövettek isteneikkel, amelyet az Úr gyűlöl: fiaikat s lányaikat is feláldozták, s tűzben elégették.*”³²

Az **áldozat megevése**nek minden áldozati forma esetében az volt a célja, hogy részesüljenek a feláldozott lény erejéből. J. G. Frazer szerint az istenség testének megevése révén, legyen szó állatról vagy emberről, a „primitív ember” magáévá teszi az istenség jó tulajdonságainak és erejének egy részét.³³

Jelképes emberáldozatok

Az áldozatok sok esetben eufemizálódnak, és az áldozati jellegű bántalmazások vagy maguk az emberáldozatok is egy hasonló cselekedet elvégzésére korlátozódnak.³⁴ Az emberhez elválaszthatatlanul hozzá tartozó árnyék például tökéletes helyettesítője lehetett egy személynek, ezért az építőáldozatokban elégséges volt az **árnyék befalazása** is, ami voltaképpen annak a tárgynak a beépítését jelentette, amivel az árnyékot megmérték. Ez az áldozati forma az egész Balkánon elterjedt volt. A románok azt tartották, hogy akinek árnyékát szimbolikusan befalazták, az hamarosan meghal.³⁵ Egy-egy új építmény tartósságának és életének biztosítása csontok, koponyák befalazása által is megvalósulhatott, ugyanis ezek is mágikus szent erővel rendelkeztek.

Gyakran került sor **bábuk elpusztítására** a tavaszi termékenységharó közösségi rituálék, büntetőrítusok során, amelyek leginkább a farsangi játékok részei voltak. Németországban az elégetett Májuskirály egy óriási karton volt, Bohémiában ugyanezt a szereplőt élő személy játszotta, de egy műfejet vágtak le, amit az illető a vállán hordott. A Karnevált megszemélyesítő bábuk „kivégzése” ma is általános a farsangi játékokban. A Farsang, Tél, Halál stb. szimbolikus megszemélyesítőjét valamilyen módon Európa-szerte elpusztítják: elégetik, vízbe fojtják, akasztják, lefejezik stb.³⁶

Ezek a büntetőrítusok is **a halál megtermékenyítő erejébe** vetett hiten alapulnak, ugyanis a halál halálának eljátszása kettős tagadás, ami a jövőbe mutat. Ez már nem

²⁸ Pozsony F. 1998a. 119.

²⁹ Uo. 383–384.

³⁰ Kiv 23,28–29.

³¹ Goudsblom J. 2002. 89–90.

³² MTörv 12,31.

³³ Frazer J. G. 1995. 310–350, 374–380. – A témáról lásd még: Lükő G. 1942. 147–148.; Bodrogi T. 1961. 20–24.

³⁴ Durand G. 1977. 384.

³⁵ Eliade M. 1943/1991.

³⁶ Lásd például: Frazer J. G. 1995. 192–198.; Burke P. 1991. 213–244.; Ujváry Z. 1990. 46–52. és 1991. 75–84. stb. Az erdélyi farsangi szokások hasonló szokáselemeinek leírása megtalálható a Barabás László–Pozsony Ferenc–Zakariás Erzsébet által szerkesztett *Erdélyi és partiumi farsangok* című kötetben (KJNT 4. Évkönyve, 1996.).

tragikus áldozat, mint a drámai ciklusokban, ezekben a rítusokban az áldozat haszonná változik, a halálba belopakodik a túlélés reménye.³⁷ A büntetőritusok „kivégzései” természetesen a Halál, a Rossz egyszerű megbüntetéseként is értelmezhetők. A középkorban a Karnevál idején égették meg a boszorkányokat, a téli árnyak, démonok és a rossz megtestesítőit. Ilyenkor lovagi tornákra is sor került, és fiktív harcokat is rendeztek a Rossz ellen. Ezeknek a küzdelmeknek mezőgazdasági jellegük volt, például a fegyverek és a lövedékek gyakran a föld terményei voltak (zöldségek, dió, bab, virág stb.).³⁸

A bűnbakállítás

A kollektív jellegű erőszak éppen úgy hozzátartozik a sztereotípusokban „gondolkodó” emberiséghez, mint az eredeti bűn – állítja René Girard a bűnbakról szóló könyvében.³⁹ Az „eredeti kollektív erőszak” egyik megnyilvánulása a bűnbakállítás is, aminek ugyanúgy megvan a maga funkciója és szimbolikus jelentése az emberi kultúrában, mint más mítoszoknak.

A bűnbakállítás mítoszainak archetipikus tartalmát tökéletesen kifejezi a rítus, ami az ószövetségi zsidóknál az évente megtartott ún. „engesztelés napján” volt szokásban, és amit részletesen leír a *Leviták könyve*. Eszerint az engesztelés napján, ami a hetedik hónap tizedik napja volt, a főpap mindkét kezét egy kecskebak fejére tette, és megvallott minden elkövetett bűnt és igazságtalanságot, amit Izráel fiai cselekedtek. Miután a főpap a nép bűnét szimbolikusan így átruházta az állatra, a kecskebakot kiűzték a pusztába és Ázázel pusztai démonnak ajánlották.⁴⁰ A középkori kereszténység a bűnbakokat, lévén, hogy Ázázel tulajdonai voltak, a Sátán megtestesüléseinek tartotta. A legfőbb bűnbakot jelképező bakkecskét a báránnyal állították szembe, és negatív tulajdonságokkal ruházták fel, például tisztátalan erotikus vágyakat tulajdonítottak neki.⁴¹ A „(vén) kecske” (angol: *goat*, román: *țap*, székely: *cáp*) több európai nyelvben ’kéjenc, élvhajász öregember’, ’szatír’ jelentésű. Ezt fejezi ki a „vén kecske is megnyalja/szereti a sót” szólás is.⁴²

A folklórban a bűnbakállításnak és a bűnbak elpusztításának két szimbolikus jelentését célszerű elkülöníteni:

1. A tiszta bűnbak magára vállalja mások bűnét, halála, tehát ***szenvedése megváltó erejű***. Például a gyógyító javasember részben vagy egészen magára veszi a betegséget, ő szenved tovább a beteg helyett („*énrám ragad az a betegség*”, „*aj, majd segítők én rajta, örülök, ha tudok rajta segíteni*”).

2. A betegségeket, a természeti csapásokat, a háborús veszteségeket, a bűnt stb. a bűnbaknak tulajdonítják, és a bűnbak elpusztítása ***a baj megszüntét*** eredményezi. A középkorban például ilyen bűnbak szerep jutott a demonizált etnikumoknak (pl. zsidóknak, cigányoknak)⁴³, eretnekeknek stb.

A bűnbakállítás népi vallásos megnyilvánulása volt a nagycsütörtöki *pilátusverés*, *pilátuskergetés* vagy *pancilusozás* népszokása, ami néhány évtizeddel ezelőtt még Erdély katolikus vidékein is élő gyakorlat volt. A középkori liturgikus előzményekre visszamenő játék lényege az volt, hogy nagycsütörtök estéjén, miután az egyházi szertartás keretében felidéztek Jézus halálra ítélésének történetét, egy Pilátust jelképező bűnbakot megbüntettek. Néhol a templom padjait vagy a templom

³⁷ Durand G. 1977. 384.

³⁸ Uo. 385.

³⁹ Girard R. 2000.

⁴⁰ Lev 16,8–29.

⁴¹ Evseev I. 1999. 468.

⁴² Lásd előb a *só* szimbolizmusát a XI. 4. alfejezetben.

⁴³ Girard 2000. 5–18.; Nola A. 2001. 295–298.

padozatát verték a gyermekek Pilátus gyanánt, máshol egy gyermeket kergettek a templomkertben, akit megfogtak, megvertek, majd kiengeszteltek valamivel.⁴⁴

Dsida Jenő *Hammelni legenda nyomán* című verse a bűnbakállítás archetipikus témájának egyik irodalmi feldolgozása: a gondoktól, betegségektől, nyomortól sanyargatott mai emberiségnek is bűnbakra lenne szüksége, aki mindezeket a bajokat, bűnöket magára vállalja, és elvigye azokat „az üveghegyeken túlra”, azaz valahová a civilizáción kívüli térbe. A közösségért vállalt, másokat megváltó és boldogító áldozat értelmet adhat az egyén életének, és ennek megfelelően a költő önkéntes bűnbak szerepe, illetve övéi köréből való kitaszíttottsága, a démonizáltság vállalása egy felelősségteljes emberi magatartásnak lesz az apoteózisa: „*S a világ nyomora mind az enyém lenne / s úgy hömpölyögne cincogva, visongva, jajongva velem / mint bűzös-fekete, végtelen árvíz. // És hátam mögött, messze felvonnák a lobogókat, / piros tüzeket gyújtának az estben s felharsanna az öröm rivalgása.*”

Állatáldozatok, offerek

Az áldozati cselekmények eufemizálódott, „megszelídült” formáját jelentik az állatáldozatok is. Egyfajta állatáldozatnak tekinthetők a **halotti torok** és más közösségi jellegű ételáldozatok (pl. búcsús lakomák) is, hiszen ilyenkor is állatok levágására és áldozati jellegű elfogyasztására kerül sor.

A termékenység-varázslások, bűnbakállítások során gyakran került sor állatok szimbolikus „elítélésére”, majd ezt követő valóságos vagy jelképes kivégzésükre. Ilyen jellegű szokások voltak például a tavaszi nagyünnepek, farsang, esetleg aratóünnepek keretében eljátszott kakaskivégző játékok (kakasütés, kakaslövés).⁴⁵

Az istenségnek felajánlott adományok lehetnek különböző tárgyak is (offerek). Az istenségek által különösen kedvelt adományok a nemesfémek és nemesfémből készült pénzürmék. Sok kultúrában szokásos az épületek alapjaiba arany- vagy ezüstpénzt, gyöngyöket stb. elhelyezni. A moldvai csángók, ha harangot öntetnek a templomuk számára, ma is aranyat kevertetnek a bronzba, hogy az új harangnak „édes legyen a zengése”.⁴⁶ A búcsús kegyhelyeken (például Csíksomlyó, Máriaradna stb.) a csodatevő kegyképek és kegyszobrok körül a templom falán elhelyezett nemesfémből készült, megőgyult testrészeket ábrázoló offerek, márványtáblák stb. ugyancsak áldozati jellegűek.

A testi önsanyargatás. Ráimádkozás és rábőjtölés.

Áldozati jellegűek lehetnek a test sanyargatásának különböző formái is. Krisztus szenvedéstörténetének utánzása (imitatio Christi) a kereszténységben érdemszerző erejű, ideértve a szenvedéstörténetre való egyszerű emlékezést is. Az európai keresztény hagyományban koronként változó formái voltak a bőjtnek, a keresztúti ájtatosságoknak, a búcsús zárandoklatoknak, az áldozati céllal történő imavégzésnek stb. Noha a búcsújáróhelyeken végzett önostorozásokat (flagellálásokat) a 18. században szigorúan megtiltották, de az önsanyargatásnak ez a középkori formája még sokáig fennmaradt, Csíksomlyón például még a 19. század második felében is történtek flagellálások.⁴⁷

Az áldozati cselekmények kényszerítő erejük folytán alkalmasak arra, hogy a népi igazságtétel vagy pedig a jóslás eszközeivé váljanak. A néprajzi szakirodalomban **ráimádkozásnak** és **rábőjtölésnek** nevezett áldozati cselekmények (népi néven:

⁴⁴ Bálint S. 1989. 214–215.

⁴⁵ A dél-erdélyi szászok és magyarok ilyen jellegű rítusairól lásd: Pozsony F. 1998a. 86–192.

⁴⁶ Csoma G. 2004. 8.

⁴⁷ Bálint S.–Barna G. 1994. 139–140.

„feketeböjt”) lényege az, hogy szigorú böjt, ima és egyéb testi önsanyargatás árán, különböző mágikus rítusok (pl. meztelenség, szótlanság, kibontott haj, erős tüzelés, mágikus számok alkalmazása stb.) kíséretében ki lehet kényszeríteni az el nem ismert bűnök napfényre kerülését és a bűnös megbüntetését. A ráimádkozás és ráböjtölés rendszerint ártó cselekmények (feketemágia), de ilyen jellegű áldozatokat pozitív célok érdekében is szoktak hozni (pl. gyógyulás, haragosok kibékülése stb.).

A ráböjtölés és ráimádkozás esetében a tisztaság, büntelenség, ártatlanság követelménye (lásd előbb) kiemelten fontos, hiszen az áldozat kényszerítő ereje csak ekkor valósul meg. Az ártatlanul szenvedő személyek, például gyermekek, áldozatának nagyobb a kényszerítő ereje. Egy kászoni cigánylány mondta saját nehéz életéről: „*Sok árva kenyeret megettünk, s ezért aki apámat megölté, a saját pincéjibe felakasztotta magát.*” Az ártatlan, meg nem érdemelt szenvedés az átkot is hathatóssá teszi. Egy csíkszentgyörgyi fiatal cigányasszony így kért adományt: „*Adjanak valamit, met ha nem, megátkozom. Árva vagyok, apámat megölték, anyám Szentemrén megfagyott, s ezért fog az én átkom.*”⁴⁸ Nyárádremetén az 1930-as években az egyik nagycsaládból sorozatosan pénz tűnt el, ezért egy bűbajos asszonyhoz fordultak, hogy „böjtölje ki” a világból a tettest. Az asszony kilenc egymást követő kedden át kenyéren és vízen szobájába zárkózva böjtölt, és a böjt leteltével a közösség nagy meglepetésére a család egyik tagja tüdőgyulladásban hirtelen meghalt.⁴⁹ A Csíki-havasok erdőrengeteibe, az ide menekült csángók közé nem ért el a törvény keze, ezért az itt elkövetett bűnök kiderítésének és megtorlásának eszköze sok esetben csak az áldozat kényszerítő ereje lehetett, ami olyan hatalmas volt, hogy a népi emlékezet teljes nagycsaládok kipusztulását is ennek tulajdonítja: „*S marhákat loptak el. Marhákat loptak el, tudja-e? Eljöttek a magyar emberek fáér Csíkból. S az erdőbe, ide ki vót... S az ember a tehenjeit kifogta, hogy a szekerit rakja meg, s amikor bé akarta fogni, akkor a tehenje csak egyik vót meg... Ugy. El vót lopva a más(ik), s meg es vót ütve. El vót vágva. Ugy Romániából is ide hajtották ki. Aszondta nagytátá, hogy az asszon eljött s... mondta, hogy hány gyermeke vót, s ez az egy teheje vót csak... s gyermekei vannak. Aszondta, a könnyei a porba csöpgöttek belé az asszonnak. Azok nem hiába csöpgöttek... meghótak mind. Ugy meghótak, hogy Ágostonné maradott vót egyedül.*” (Kostelek) „*Árva Jánosnak az apja... Ő elvót szógálni. Szóga vót gyermekkorába. Szógálni. S amennyien otthon vótak a tehenet megütték... ahányan ettek a húsból, az egész, aki ett belőle, azok mind meghaltak. Az apja, az anyja, a testvérei mind. Ő valakiné szógált, ő nem ett belőle, s egyedül megmaradt. S osztá elnevezték Árvának. Árva János... Ez es miseszógálat vót. Tolvajságé vót ez es. Elfizették. Fizettek el. S kibőtlilik, ha nem. Me ha bőtlől, osztán az esmént. De akkor a macskának se adnak enni. Ott se marha, se... ami állatod van, ha egy hétig azt kitartsa... Ez fekete bőtl, uram, marhástól... Annak vége abba a Mária helybe osztá.*” (Kostelek)⁵⁰

Összefoglalás

1. Az ember által hozott áldozatoknak az ember által alkotott jelentős új dolgok (például építmények, intézmények, országok stb.) tényleges megteremtésében van szerepük, hiszen az ember csak áldozat árán hozhat létre valamit a világban, és léphet a valódi Teremtő helyébe.

2. Az áldozat által a kozmosz befolyásolható: a tiszta ember lemondás jellegű áldozata kényszerítő erejű, a bizonytalansággal teli idő irányítható.

⁴⁸ Saját gyűjtés, 1999.

⁴⁹ Dr. Birtók Kovács Ferenc: *Nyárádremete monográfiája*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2003. 159–160.

⁵⁰ Takács Gy. 2001. 59.

